

TÁJÉKOZÓDÁS

GONDOLATOK A X. NEMZETKÖZI HEGEL-KONGRESSZUSRÓL

VAS IDA

A világ filozófusai közül sokan, akik a hegeli filozófia tanulmányozásával foglalkoznak, a X. Hegel-kongresszuson Moszkvában találkoztak 1974. aug. 26–31. között. A moszkvai kongresszus mint jelzőjéből kitűnik jubileumi kongresszus volt: a 10., amelyet az Internationale Hegel Gesellschaft (Nemzetközi Hegel Társaság) 1956-os megalakulása óta megrendezett. A kongresszus résztvevőinek számát jellemezte az, hogy a plenáris üléseken több mint 1000 ember vett részt, négy szekcióban több mint 220 előadás hangzott el. (Magyarországról kilencen vettek részt a kongresszuson. Az ELTE Bölcsészettudományi Karáról: Szigeti József, Erdei László, Hermann István, G. Havas Katalin, Koncz Ilona, Vas Ida; a Politikai Főiskoláról: Gedő András; az MTA Filozófiai Intézetéből: Görgényi Ferenc, Ágh Attila.)

A kongresszus a hegeli filozófia problémáit árnyaltan, gazdagon tárgyalta, a hegeli filozófia haladó elemeinek és aktuális tartalmainak keresése jellemezte a munkát, s annak a ténynek figyelembevétele, hogy Hegel valóban olyan alakja volt a filozófia történetének, akiről elmondható: művei ma is erőteljesen hatnak. Azonban nemcsak a témák felvetésében jellemezte gazdagság a kongresszust, gazdag volt a témák interpretációja is. Különbféle „irányzatok”, felfogások, képviselői találkoztak itt azért, hogy tudományos véleményüket kicseréljék, hogy gondolatokban, problémafelvetésekben gazdagabban térjenek haza — hiszen a vélemények őszinte cseréje minden tudományos munka fontos kiegészítője. S külön ki kell emelnünk a kongresszus jellegzetességeivel kapcsolatban azt, ami első hallásra lehet, hogy hivatalos ízű formulának tűnik, de a résztvevők igazi véleményét tükrözi: magas szintű, tudományos eszmecsere jellemezte a kongresszus munkáját és őszinte légkör. A társaság megalakítását eredetileg az a szándék irányította, hogy fórumot teremtsen marxista és polgári filozófusok eszmecséréjéhez — olyan filozófusok eszmecséréjéhez, akik a hegeli filozófia tanulmányozását fontosnak tartják (s mint a kongresszus résztvevőinek száma jelezte, elég sokan vannak ilyenek), — s ezúttal azt kell mondanunk, ennek a szándéknak pozitív előjelű megvalósulását vehettük észre a kongresszuson. Igaz a Hegel-kongresszusok munkáját folyamatosan figyelőben olyan benyomás is támadhatott, mintha a „vitaszellem” csökkent volna az előzőekhez képest. Ez azonban azt hiszem, nagyon szorosan összefügg azzal, hogy mind délelőtt, mind délután alkalmanként 7–8 előadás hangzott el, s ha 15 percet számítunk esetenként — ami optimális számítás —, akkor is látható, hogy vitára nem sok idő maradt. Ennek volt talán az is következménye, hogy az ún. „folyosói viták, beszélgetések” — amelyek ugyancsak fontos kiegészítői egy kongresszus munkájának — nagyon élénkek voltak. S ha már itt tartunk, a szervezett „hivatalos”

vitákról szóló beszámoló nál, hadd legyen szabad megemlíteni: nagy kár, hogy az ún. „kerekasztal-beszélgetések” megszervezése nem mindig sikerült jól. Talán éppen azért is, mert meglepően sokan jelentek meg, és szerettek volna részt venni rajtuk, s a körülmények: az elhelyezés ehhez nem mindig adtak megfelelő lehetőséget.

Ha egy ember vállalkozik arra, hogy négy párhuzamosan működő szekció munkájáról beszámoljon, amely szekciókban mint jeleztük több mint 200 előadás hangzott el; akkor úgy hiszem szinte felesleges is azt mondani — mert magától értetődő —, részletes képet a kongresszuson elhangzott előadások összességéről nem lehet adni. Mivel az egyes szekcióknak önálló, állandó profilja tulajdonképpen nem volt, ehelyett a rendezőség arra törekedett — mint ez a programból látszott —, hogy egy alkalomra azonos vagy hasonló, összetartozó témájú előadásokat osszon be; külön-külön a szekciók munkáját, az általuk érintett, megvitatott problémákat sem tudom ismertetni. Ezért választottam a kongresszus munkájáról való beszámolásnak azt a módját, hogy az általam fontosnak ítélt és figyelemmel kísért témák, problémakörök beszámolóját és mérlegét írom le ama általános jellemzés után, amely egyébként — sok-sok személyes véleménynyilvánítás meghallgatása után alakult ki, s merem mondani — a kongresszus legtöbb résztvevőjének véleményével egybeesik.

A kongresszus központi — a rendezőség által meghatározott — témája a dialektika volt. E téma fontosságát, úgy gondolom senki előtt, aki a hegeli filozófiát ismeri (s lehet olyan marxista, aki ne ismerné?!) nem kell indokolni. A dialektikus módszer valóban olyan centrális problémája a hegeli filozófiának, amelyről polgári és marxista filozófusoknak egyaránt bőven van mondani valójuk.

A kongresszuson elhangzott előadások nagyobb része pozitíven nyilatkozott a hegeli dialektikus módszerről, annak jelentőségéről, s csak nagyon szórványosan hangzott el olyan érvelés, amely a hegeli dialektika jelentőségét vitatta, negatívumait hangoztatta, pl. lényegét irracionalistának nyilvánította — folytatva és felelevenítve a Kroner által klasszikusan megfogalmazott érvelést: Hegel irracionalista, mert dialektikus. A jellemzőbb és a konkrét munkához, a problémák megválaszolásához úgy gondolom több gondolatot adó előadások azok voltak, amelyek a hegeli dialektika speciális jellegzetességeit értékelték és magyarázták. Így pl. azt, hogy a hegeli dialektika általános dialektika, nemcsak a gondolkodás dialektikájának megragadására törekszik, többek között a történelem dialektikus folyamatát is átfogja, s ezáltal a dialektika Hegelnél gyakorlati jellegűvé válik (Baumann, Giessen). Mások, pl. F. Fulda (Heidelberg) azt próbálták bizonygatni — de mint a vita jelezte kevés egyetértésre találtak —, hogy a hegeli és a marxista dialektika nem azonos. Nem abban az értelemben, amelyről mi, marxisták is sokat beszélünk, ti., hogy a hegeli dialektika idealista, a marxista pedig materialista, hanem abban az értelemben, hogy a marxi dialektika valamilyen „katasztrófa” dialektikája. E koncepció mögött természetesen ott rejlik az a gondolat — mint a egyik felszólaló helyesen állapította meg és (marxista lévén) elutasította —, hogy ti. a Marx által leírt társadalmi fejlődés, a munkásosztály hatalomátvétele, a tőkés társadalom megdöntése, valamiféle „katasztrófa” lenne, s ennek modellezését szolgálja a marxi dialektika. Érdekesen vetődött fel a dialektikus gondolkodás „veszélyének” problémája G. Schmidt (Bonn) előadásában, aki arról beszélt, hogy a hegeli dialektika tértől, időtől

függetlenül létezik, ezért általános érvényű, de végesre alkalmazva „veszélyessé” válik. Erről a véges szintről bírálta szerinte Feuerbach is Hegelt, de ez a veszély jelentkezik véleménye szerint Lukács Györgynél is, akinél a „Történelem és osztálytudat” c. munkájában ellentmondás keletkezik a dialektika mint általános és a konkrét, a véges, az osztálynélküli társadalomra való alkalmazása között. Az előadás felfogása mögött ott rejlik a hegeli dialektika egy nagyon lényeges — később még érintett jellegzetességének a felismerése, ti. annak a ténynek a felismerése, hogy a hegeli dialektika szubsztanciális összefüggések leírására megalkotott módszer. — Ezért lehet szerintem tértől és időtől független egy bizonyos vonatkozásban. Természetesen nem úgy, hogy az általa vizsgált objektum független a tér- és időkoordináttától, hanem úgy független a konkrét tér és időtől, ahogy a törvény is az, ti. abban a vonatkozásban, hogy a közöst, az általánost írja le. De marxista számára már nem fogadható el az a koncepció, hogy a dialektikának konkrét, végesre való alkalmazásakor „veszélyeknek” *kell* keletkezniük, bár kétségtelen, hogy minden helytelen alkalmazásnál előfordulhat, hogy „veszélyessé” válik.

A kongresszus központi témájához szorosan kapcsolódtak az objektum—szubjektum egységének — egyesek által azonosságnak nevezett viszony — értelmezéséből adódó problémafelvetések, s magának ezen egységnek az értelmezése. Ehhez a témához hazai filozófusaink közül ketten szóltak hozzá. Bár különböző vonatkozásban érintették a problémát. Hermann István azt hangoztatta, hogy ez az objektum—szubjektum azonosság esztétikai, felvilágosodás kori „álom”, idealista utópia egy lehetséges ideális emberi társadalomról. Vas Ida azt fejtegette, hogy ez a jegy a munkatevékenység speciális filozófiai jegye, és a hegeli filozófiában való jelenléte arra utal, ill. arról vall, hogy a hegeli filozófiai rendszerben a munkatevékenység meghatározó szerepet kap. (Itt talán pontosabban fogalmaznék úgy, hogy a *késői* hegeli rendszerben is meghatározó szerepe van a munkatevékenység problémakörének, mert hogy a korai rendszerben van ilyen jellege, arról a Hegel-kutatások már jó ideje beszélnek — és a kongresszuson is hallottunk róla.) Hermann előadása széleskörűen vázolta azokat a filozófiai irányzatokat, amelyek kapcsolódtak a Hegelnél már jelenlevő probléma értékeléséhez, és bizonyos konzekvenciákat vontak le belőle, amelyeknek a jellemzése — mint a hozzászólásokban is megjegyezték — nagyon fontos pl. az újbóloldal megítéléséhez. Arra hívta fel a figyelmet az előadás, hogy ezen egység utópikus értelmezése egy negatív konvergenciaelméletet eredményez, amelynek alapján minden létező társadalom: szocializmus és kapitalizmus egyaránt bírálható. A másik előadás arra fordított figyelmet, hogy konkrétan elemezze az objektum—szubjektum egységének tartalmát, s az így adódó eredményből vonjon le a hegeli filozófiával kapcsolatos, a dialektikus módszer szempontjából fontos megállapításokat, amelyek mint a kongresszuson kiderült kapcsolódnak bizonyos, mások által is felvetett problémákhoz. Konkrétan azokra a kutatásokra kell gondolnunk, amelyek a hegeli filozófiában a munka centrális jellegére felfigyeltek. Ilyen koncepciót képvisel pl. Kimmerle (Bochum), aki a hegeli filozófia „Fenomenológia” előttti szintjeit tanulmányozva látta meg a munka jelentőségét a hegeli rendszeren belül, de aki egytlen azt is vallja, hogy a munka e meghatározó szerepe a későbbi hegeli rendszerben már nem érvényesül. Így tulajdonképpen azt kell mondanunk: konkrét formában vetődött fel a kongresszuson az ifjú és érett Hegel viszonyának a problémája is, vagy más szóval a hegeli

filozófia fejlődésének problémája. Ugyanez a folytonosság érdekes módon volt témája K. H. Ilting (Saarbrücken) előadásának, aki — mint könyvből is ismert — a hegeli jogfilozófia problémáit elemezve arra a következtetésre jutott — s az újabban feltárt hegeli művek — konkrétan Hegel egyetemi előadásai —, úgy tűnik, megerősítik ezt a hipotézist —, hogy Hegelnél csak a hatalomnak tett udvarias gesztus volt az a tény, hogy a porosz államot a fejlődés csúcának nevezte. E hipotézis mellett szól az a tény, hogy a család, az állam levezetése a hivatalos jogfilozófiájában nem dialektikus. A probléma iránti érdeklődés megnyilvánulása volt az, hogy többen jelezték: várakozással tekintenek az új adatok fényében a hegeli filozófiai örökség „átértékelése” elé. E tény eldöntése érdekes adalék lehet a hegeli filozófia egy lényeges jegyének értékeléséhez, ti. ahhoz, hogy az ifjú és érett Hegel között nincs oly negatív különbség, mint sokan vélik — amely tényre pl. véleményem szerint helyesen S. Avineri (Jeruzsálem) is felhívta a figyelmet abban az előadásban, amelyben Hegelnek a polgári társadalomra vonatkozó felfogását elemezte.

A felsorolt témákon kívül a hegeli dialektika központi problémái közé tartozik az ellentmondás. Bőven hallhattunk erről is a kongresszuson. Rosental arról beszélt, hogy ez a kategória kapcsolja szoroson egymáshoz a hegeli és a marxista filozófiát. Természetesen fontos az is, hogy a két filozófus között ne csak a folytonosságot vegyük észre, hanem a különbséget is, azt hogy az ellentétek „kibékítése” nagy szerephez jut Hegelnél. Ugyanakkor polemizált — s ez nagyon lényeges — azokkal a felfogásokkal, amelyek szerint e fogalom — ellentmondás — megfoghatatlan lenne, konkrét problémák megoldásában nem lenne felhasználható. Arról is többször volt szó, hogy a szocialista társadalmat sem tekinthetjük ellentmondások nélküli társadalomnak — bár itt nem antagonisztikus ellentmondásokkal kell számolnunk —; s ezért a társadalomkoncepció szempontjából is nagyon fontos, hogy elemezzük az ellentmondás kategóriáját. Bár a hegeli koncepció idealista, *fejlődésmélete* jelentős útmutatást ad a napjaink társadalmában jelentkező ellentmondások fejlődésének tanulmányozásához. Érdekesen fejtegette az egyik előadás a fogalom központosságát a hegeli filozófiában. (Soska, Prága) — bár azt hiszem a probléma lényegét az alma-atai Sch. Abdilin fogalmazta meg igazán, amikor arra mutatott rá, hogy a hegeli fogalomfelfogás és az ellentmondás szoros egységben van, mert a hegeli filozófia azáltal, hogy a szubsztanciális összefüggések tanulmányozására fordította a figyelmet, új fogalomstruktúrát teremtett. Olyan új struktúrát, amely az ellentmondás modellezésére alkalmas — s ez a konkrét fogalom. E probléma mélyén az a tudományelméletileg egyáltalán nem közömbös tény húzódik meg, hogy hogyan kell megítélnünk a rendszerek és a tudományos gondolkodás viszonyát, nem utolsósorban magát a rendszereket, ezeknek milyen típusairól beszélhetünk stb. Hiszen ma már egyre inkább elterjedt az a felfogás — amelyről a kongresszuson pl. Lekovic (Belgrád) beszélt —, hogy ti. a hegeli filozófia hibája nem a rendszernek mint olyannak a megalkotása volt, mert rendszer nélkül tudomány nem létezhet. Az alma-atai tudós előadása már arra is utalt, hogy a hegeli felfogás nagy előrelépés a tudományos gondolkodáson belül, s új, a tradicionális fogalomfelfogástól eltérő szemléletet igényel, amely — s ez már saját véleményem a témával kapcsolatban — új rendszerfelépítési elvet is igényel. A hegeli felfogás új vonásait tárgyaló előadás, amely nagy lendülettel és lelkesedéssel — s a hallgatóság tetszését megnyerve mutatott rá arra,

hogy a hegeli és a marxista filozófia kapcsolata itt, a szubsztanciális összefüggések elemzésének tényén keresztül találkozik, elvezet ennek felismeréséhez, miért alkotott Hegel új logikát. — Tehát elvezet a hegeli dialektikus logikához. Hiszen Hegel a dialektikus ellentmondás modellezésére nem látott lehetőséget a formális logikai eszközökkel, ezért alkotott új fogalomstruktúrát, a konkrét fogalmat; szemben a tradicionális felfogással, amely a fogalmat csak általában, konkrét vonatkozásai nélkül elemzi.

A marxista kutatók körében sokan meglepetéssel érzékelték azt, hogy a hegeli dialektikus logika tanulmányozásának igénye a nyugati, polgári filozófusoknál is igen nagy mértékű, mint erről a kongresszuson elhangzott előadásokból is informálódhattunk. Merthogy a marxista filozófia nem mehet el közömbösen a mellett a tény mellett, hogy Lenin a marxizmus logikájának a dialektikus logikát nevezte, ez általánosan elfogadott elv. Azt azonban, hogy a polgári filozófia is egyre inkább foglalkozik a hegeli logikai felfogással mint logikával, kétségtelenül a logikai szemléletmód gazdagodásaként kell elkönyvelnünk. A dialektikus logika tárgyára, feladatára vonatkozó álláspontok azonban sem a marxista, sem a polgári filozófián belül nem egységesek. Ez látszott a kongresszuson elhangzott előadásokból is, de ez a tény úgy gondolom a dialektikus logika jelenlegi kidolgozottsági szintjén egyáltalán nem meglepő jelenség. A „kerekasztal-beszélgetések” egyik témája is a dialektikus logika volt, s ezen pl. a szovjet elvtársak kb. nyolc különféle meghatározást soroltak fel a dialektikus logikát illetően — amely felsorolás ismertetésétől eltekintek, hiszen a szakmai körökben eléggé ismertek. Pl. a formális logika a helyes, a dialektikus az igaz gondolkodás tudománya. A formális logika a gondolatok helyességének normáit, a dialektikus valóság általános törvényeit írja le stb. Külön szó volt a kongresszuson a dialektikus logika formalizálásának kérdéséről. A. Sarlemijn (Eindhoven) a hegeli logika formállogikai eszközökkel való formalizálhatatlanságáról beszélt. Szerinte a hegeli logika — „vorlogische Welt” (logika előtti világ), s ezért nem formalizálható. Érdekes, hogy R. Bubner (Frankfurt) ezzel szemben viszont arra mutatott rá, hogy a hegeli logikai folyamat mélyén a megértés rejlik: a nem pontos köznapi tudásnak megértett, tudományos szintre való felemelkedése; amely folyamaton belül a megértés a gondolkodásban levő ellentmondás megszüntetését eredményezi, s amely folyamaton belül a mérce maga a dolog — amely tény azt jelenti, a dolog fogalmát úgy kell felfognunk, amilyen ez a valóságban. Az érdeklődésre jellemző, hogy sokan cáfolták azt az álláspontot, hogy a dialektikus logika nem formalizálható, és hivatkoztak többek között Rogovszki kezdeményezéseire, amelyek (véleményem szerint) nem oldották meg a dialektikus logika *dialektikus* formalizálásának kérdését, de kétségtelenül felvetettek egy problémát; a formális és a dialektikus logika viszonyának egy konkrét kérdésen keresztül való megválaszolását. — S ezzel egyetemben a dialektikus ellentmondás formalizálásának problémáját. — S ez a kérdés fontos nemcsak a logika, hanem a dialektika értelmezése szempontjából is. Hiszen az olyanfajta érvelések mögött, amelyek szerint a „dialektika” = irracionálizmus, amely mint Gedő András előadása is hangoztatta a mai „kritikai racionalizmus”, a pozitívizmus modern formájának jellegzetes érvelése — az a kérdés rejlik, hogy vajon a logikus gondolkodás egyenlő-e a formális logika által felállított törvények betartásával. (Konkrétan itt az azonosságelv, az ellentmondást meg nem engedő elvről van szó.) A Gedő által cáfolt felfogások szerint ugyanis a dialektika azért egyenlő az irracionálizmussal, mert

„megsérti” az azonosságelvet. S ha az azonosság elve — logikailag szemlélve a kérdést — a racionalitás elve és szférája, akkor az ezen „túli” világ, mint a hegeli is, az irracionalitás világa. Csakhogy éppen az a kérdés, hogy így igaz-e az az összefüggés. De ezt a kérdést a dialektikus logika által felvetett kérdések megválaszolása nélkül nem lehet megoldani. E kérdésre adott válasz viszont *alapja* lesz minden eddig felsorolt hegeli probléma: az ellentmondás, a dialektika jellege, az objektum—szubjektum azonossága stb. értékelésének. A logikai problémák mélyén tehát valóban a módszer rejlik — a kifejtett logika maga a módszer —, mint Hegel helyesen tanította, ezért az azonosság és nem azonosság azonosságának — mint Szigeti elvtárs utalt rá — helyes értelmezése a hegeli filozófia értelmezéséhez adja meg a kulcsot, és természetesen meghatározza a marxista filozófiának a hegeli filozófiához való viszonyát is. De nemcsak általában határozza meg, hanem konkrétan is, hiszen arra hívja fel a figyelmet, hogy a formális logikai normák túlhajtása végső fokon szükségszerűen csap át a dialektika-ellenességbe. — Hiszen a dialektika olyan viszonyok elismerését igényli, amelyeket a formális gondolkodás nem engedhet meg anélkül, hogy önmagát fel ne adná, viszont éppen e viszonyok modellezése, tudományos leírása teszi szükségessé a dialektikus logikát. S a helyes út nyilván nem a formális logika törvényeinek a feladása, hanem annak belátása, hogy a formális logika törvényeinek határa nem esik egybe a logikusság, az ésszerűség határaival. S ekkor természetesen ezeknek be nem tartása nem a logikátlanság, az irracionalitás világába való átlépést jelentő törekvés, hanem egy más típusú gondolkodás megjelenése.

E fontos tartalmi összefüggések mind szélesebb körben való felismerésének könyvelhetjük el, úgy gondolom, azt a tényt, hogy a dialektikus logika értelmezése egyaránt és egyre intenzívebben foglalkoztatja a polgári és marxista filozófusokat. A Hegel-kutatás napjainkban már világviszonylatban elért arra a szintre, hogy felismerték, a hegeli filozófia centrális problémája, a dialektika nem értékelhető anélkül, hogy meg ne oldódna a hegeli logika „rejtélyének” a kérdése.

E rövid beszámoló ha másról nem, arról remélem elég világos képet tudott rajzolni, hogy a X. Hegel-kongresszus munkásságának középpontjában a hegeli filozófia valóban centrális kérdéseinek elemzése állt. S világos képet kaptunk mi résztvevők is arról, hogy sok olyan kutatási eredménnyel rendelkezik a Hegel-kutatás, amelyek túl vannak már a hipotézisek határain, és jelentős pontokon helyenként a hegeli filozófiával kapcsolatos általános véleményünk korrekcióját teszik szükségessé. Más szóval világossá vált a kongresszus munkáját figyelve: az utóbbi években nagy lépéssel haladt előre világviszonylatban a Hegel-kutatás — jelentős és gazdag eredményekről tud számot adni.